

čelo SK Srbije, a posebice od ljeta 1988. godine. U Hrvatskoj SK Hrvatske uglavnom nije zauzimao jasno stajalište o problemima u državi i društvu, zbog čega i govorimo o tzv. hrvatskoj šutnji. Njihovo je ponašanje omogućilo 1989. i nekomunistima da se politički aktiviraju i na izborima 1990. preuzmu vlast.

Posljednje izlaganje na skupu održao je Mario Stipančević iz Hrvatskoga državnog arhiva o temi "Partija na papiru: crtice o arhivskome gradivu KP/SK Hrvatske". U domaćoj javnosti postoje brojni prijevori, neinformiranost, počesto i elementarno nepoznavanje osnovnih informacija o arhivskom gradivu nastalom polustoljetnim djelovanjem KP/SK Hrvatske, čiji se najveći dio čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Na temelju višegodišnjega sređivanja spomenutoga gradiva Stipančević je nastojao približiti sliku o njegovu sadržaju, količini, sačuvanosti, središnosti i učestalosti korištenja. Dio pozornosti posvetio je okolnostima i uvjetima u kojima je partijska dokumentacija pristizala u arhiv, teškoćama u dostupnosti dijela materijala kao i svibanjskim (2017.) izmjenama i dopunama postojećega, anakronoga i neodgovarajućeg Zakona o arhivskom gradivu i arhivima te posljedicama tih promjena za dostupnost partijskoga gradiva.

Završnu riječ dobro posjećena skupa održao je rektor Tanjić, koji je ujedno i zatvorio skup.

Komunističke organizacije imale su veliki utjecaj na povijest svijeta, a na ovom skupu čuli smo mnogo o tome kako su utjecale na povijest hrvatskoga naroda. To je tema koja i danas izaziva brojne kontroverzije, no nadamo se da će na temelju dosadašnjih znanstvenih istraživanja i boljih mogućnosti koje pružaju nove zakonske izmjene saznanja o tom aspektu naše i svjetske povijesti biti sve veća i jasnija.

Josip Mihaljević

Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, I. i II. svezak (Zagreb: Naklada Trpimir, 2017), 334 + 302 str.

Knjiga u dva sveska *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.* prvi je dio zamišljene tematske cjeline koja bi, kako upućuje naslov, trebala dati prikaz hrvatskoga političkog života koji se u razdoblju hladnoga rata odvijao izvan domovine. Autor Kazimir Katalinić sudionik je dijela događaja o kojima piše te zato ovo djelo ima djelomično i memoarski karakter. Ta okolnost posebno je vidljiva u opisu emigrantskoga stranačkog života hrvatske političke emigracije, koju autor neskriveno opisuje iz perspektive stranke u kojoj je i sam imao istaknuto mjesto, Hrvatske republikanske stranke.

Prvi svezak obuhvaća razdoblje od 1945. do 1959., što je uzeto kao simbolična odrednica s obzirom na to da 1945. počinje hrvatska politička emigracija uzrokovana slomom Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i obnovom jugoslavenske države, a 1959. obilježena je smrću poglavnika dr. Ante Pavelića, koji je zbog svoje uloge čelne osobe NDH bio označen kao personifikacija hrvatske političke emigracije. Međutim, unatoč tome što je autor prvi svezak započeo s 1945., u prvom poglavlju na nepu-

nih dvadesetak stranica prezentirana je iznimno jezgrovita i za hrvatsku javnost do sada posve nepoznata interpretacija ratnih događaja. Osnovna je vrijednost ovoga poglavlja što na temelju jugoslavenske i suvremene hrvatske literature postavlja posve novu paradigmu odnosa između ključnih aktera onih političkih snaga koje su se po završetku rata našle na poraženoj strani. Poglavlje naziva "Zašto smo izgubili državu" (str. 23 – 43) jasno je vrijednosno određeno, ali ta okolnost ne umanjuje snagu prezentiranih činjenica i na temelju njih zasnovanih argumenata. Iduće poglavlje, pod nazivom "Bleiburg" (str. 43 – 57), sadržajno se nastavlja na prethodno te s njim čini zaokruženu cjelinu koja je u odnosu na ostali dio ovoga sveska svojevrsni uvod u kojem je objašnjeno značenje naslova knjige i dano tumačenje zašto je i kako do hrvatske političke emigracije uopće došlo.

Treće poglavlje, "Žrtva Kavrana i drugova" (str. 57 – 87), zasebna je tematska cjelina u kojoj je opisana prva važna akcija hrvatske političke emigracije protiv nove vlasti. Kako kaže autor, radilo se o akciji bivših dužnosnika NDH koji su se pod vodstvom Božidara Kavrana vratili u zemlju radi borbe za hrvatsku samostalnost. Akcija je završila neuspješno i stradali su svi osim jednoga (Ivana Prusca), koji je nakon odsluženja zatvorske kazne ponovno otišao u emigraciju te o samoj akciji ostavio važan memoarski zapis (pod nazivom *Tragedija Kavrana i drugova*). Autor argumentirano objašnjava da je slom te akcije imao iznimno teške posljedice za hrvatsku političku emigraciju ne samo u ljudskom smislu, zbog gubitka velikoga broja ljudi "na sve spremnih", nego i zbog promidžbenih protuakcija koje su jugoslavenske vlasti poduzele nakon uhićenja Božidara Kavrana i njegovih suradnika. Pritom autor naglašava da je jugoslavenska promidžba, koristeći izjave fizički i psihički slomljenih sudionika akcije, konstruirala teoriju o tome da je iza te akcije stajala američka politika te da je službena politika NDH išla za tim da fizički istrijebi srpsko stanovništvo na svojem teritoriju masovnim likvidacijama u logoru Jasenovac. Usto, slom Kavraneve akcije stvorio je dojam o većoj snazi jugoslavenskih vlasti i njezinih sigurnosnih službi (koje autor kolokvijalno naziva "UDB-om"), što će za posljedicu imati dodatnu pacifikaciju protivnika jugoslavenskoga političkog poretka koji će "kasnije u svakom revolucionarnom činu [uperenom protiv jugoslavenskog političkog poretka], kako u emigraciji tako i u domovini, vidjeti UDB-ine prste".

U iduća tri poglavlja, "U krvi rođena..." (str. 87 – 103), "Uhićenja i izručenja" (str. 103 – 117) i "Što dalje od Jugoslavije" (str. 117 – 131), opisani su progoni hrvatskih iseljenika koje su organizirale jugoslavenske vlasti uz britansku pomoć. Autor na temelju događaja koje opisuje i britansko-jugoslavenskoga sporazuma od 8. rujna 1947. potpisanog na Bledu pod nazivom *Sporazum o raseljenim osobama* zaključuje da je jugoslavenska politika bila držati što je moguće dalje od jugoslavenskoga teritorija sve one hrvatske emigrante koje joj je britanska vlada odbila izručiti.

Sedmo i osmo poglavlje, "Maček i Krnjević" (str. 131 – 145) i "Početno lutanje" (str. 145 – 155), prikaz su političkih stavova onoga dijela hrvatske političke emigracije koji je imao jugoslavenski predznak, ali se zbog svojega protivljenja komunističkom političkom poretku našao u sukobu s novim jugoslavenskim vlastima. Pritom autor ističe tri ključne ličnosti: dr. Vladka Mačeka, dr. Jurja Krnjevića i kipara Ivana Meštrovića, od kojih je svaki imao svoju viziju rješenja hrvatskoga pitanja. Prema autorovu mišljenju, dr. Maček i dr. Krnjević bili su iskusni političari te su njihovi stavovi bili načelne naravi, temeljeni na njihovu dotadašnjem političkom iskustvu, a u Meštrovićevu se slučaju radilo o sasvim osobnom razlogu odlaska u emigraciju (uzrokovanog time što su nove jugoslavenske vlasti uhitile njegova brata i jednoga

njegova prijatelja). Zato odnosi prve dvojice s Meštrovićem nikada nisu bili iskreni, jer Meštrović nikada nije zauzeo načelno negativan stav o socijalističkoj Jugoslaviji, nego je njegov odnos prema tom pitanju bio promjenjiv, odnosno varirao je od slučaja do slučaja. Deveto poglavlje, "Otpor hrvatske mladeži" (str. 155 – 175), tematski se nadovezuje na prethodna dva i prikazuje Meštrovićev stav prema obračunu jugoslavenskih vlasti s političkim neistomišljenicima, na temelju kojega autor analizom Meštrovićeva djelovanja i citiranjem istaknutih emigrantskih autora zaključuje da je taj istaknuti hrvatski kipar svoj prvotni stav o socijalističkoj Jugoslaviji zadržao i u kasnijem razdoblju.

U iduća dva poglavlja opisani su različiti pravci djelovanja hrvatskih političkih emigranata nakon dolaska u Argentinu. Deseto poglavlje, znakovitoga naslova "Argentina: Kojim putem?" (str. 175 – 191), iznosi razloge pompozna osnutka i tihoga nestanka Hrvatske državotvorne stranke pod vodstvom dr. Ante Pavelića. Za faktički prestanak rada te stranke autor ne krivi njezina osnivača nego stanje duha tamošnje političke emigracije, koja nije bila spremna prihvatiti stranačko uređenje, nego je na dr. Pavelića i dalje gledala kroz prizmu NDH, odnosno očekivala je od njega da vodi politički pokret s vojnim obilježjima. To je poglavlje detaljnije obrađeno u idućem, "Osnutak Hrvatske republikanske stranke" (str. 191 – 217), u kojem je opisana aktivnost političke organizacije kojoj je pripadao i sam autor. Neovisno o tome što Katalinić ne može prikriti stanovitu subjektivnost prilikom opisa Hrvatske republikanske stranke i njezine ključne ličnosti prof. Ivana Oršanića, to je poglavlje važno radi razumijevanja onoga dijela hrvatske političke emigracije proizašlog iz nasljeđa NDH koji se kronološki prvi (stranka je osnovana 9. siječnja 1951.) distancirao od ratnih zločina počinjenih u njezino ime. Ideolog toga novog puta bio je upravo Oršanić u svojem članku "Povijest se ne briše", u kojem stvaranje NDH i političke obračune koji su uslijedili uspoređuje s Francuskom revolucijom, razdvajajući samu ideju koju se ne može zaobići (odnosno izbrisati) od zločina koji su s njom bili povezani.

Sljedeća tri poglavlja, "Pavelić, Stojadinović, Kulenović" (str. 217 – 235), "Pavelić se oslobađa Luburica" (str. 235 – 249) i "Atentat na Pavelića" (str. 249 – 267), prikaz su djelovanja dr. Pavelića od njegova pokušaja suradnje s dijelom srpske političke emigracije pod vodstvom Milana Stojadinovića do atentata na dr. Pavelića i njegova odlaska iz Argentine. Na pedesetak stranica autor je u ta tri poglavlja opisao ključne čimbenike s kojima se dr. Pavelić suočavao tijekom boravka u Argentini: utjecaj jugoslavenske države, koji se pokazao preprekom za potpisivanje hrvatsko-srpskoga političkog sporazuma; dio hrvatske političke emigracije proizašle iz nasljeđa NDH koji tu vrstu sporazuma nije prihvaćao; unutarnja previranja u vrhu argentinske politike koja su se nepovoljno odrazila na položaj hrvatskih iseljeničkih zajednica. Spoj prvoga i drugoga čimbenika, odnosno jugoslavenski diplomatski pritisak kombiniran s promjenom dotadašnje argentinske politike, prisililo je dr. Pavelića da napusti Argentinu.

Petnaesto poglavlje, "Branko Jelić i UDB-a" (str. 267 – 287), opis je načina na koji je socijalistička Jugoslavija djelovala protiv hrvatske političke emigracije na europskom kontinentu na primjeru njezina istaknutog agenta Miroslava Varoša. U šesnaestom poglavlju, "Razvitak čvrste jezgre" (str. 287 – 303), prikazana je devetogodišnja aktivnost Hrvatske republikanske stranke. Sedamnaesto i ujedno zadnje poglavlje prvoga sveska pod nazivom "Pavelićeva smrt" (str. 303 – 323) prikazuje sam čin pokopa dr. Ante Pavelića, ali i daljnje razmimoilaženje hrvatske političke emigracije proizišle iz nasljeđa NDH nakon toga događaja.

Drugi svezak obuhvaća razdoblje od 1960. do 1974., a podijeljen je u deset poglavlja. U prvom odnosno osamnaestom poglavlju, "Suradnja ili jedinstvo?" (str. 13 – 37), opisana je razjedinjenost na političkoj sceni hrvatske emigracije i pokušaj da se uspostavi kontakt sa službenim predstavnicima američke politike. Devetnaesto i dvadeseto poglavlje opisuju dva različita pravca emigrantskoga djelovanja. Prvi pravac, opisan pod naslovom "Jordan 'priznao' NDH" (str. 37 – 53), jest onaj fantomski, a drugi, opisan u poglavlju "Uzroci neuspjeha I. HNV-a" (str. 53 – 77), mukotrpan je, ali i uspješan. U prvom slučaju radilo se o plasiranoj dezinformaciji prema kojoj je Jordan priznao NDH i obećao biti saveznička država hrvatskoj emigraciji u pokušaju rušenja Jugoslavije, a u drugom se slučaju radilo o publiciranju brošure *Tito*, koja je kratko i jasno opisala toga jugoslavenskog političara iz gledišta hrvatske emigracije. Dvadeset prvo poglavlje, "UDBA prekida spoj šake i mozga" (str. 77 – 133), posvećeno je ubojstvu hrvatskoga emigranta Mile Rukavine, s kojim je Hrvatska republikanska stranka planirala dugoročnu suradnju u svojoj aktivnosti na prostoru Njemačke. Opisana je i smrt osnivača Hrvatske republikanske stranke i autorova uzora prof. Ivana Oršanića. Dvadeset drugo poglavlje, "Generacijska smjena" (str. 133 – 153), opisuje stanje u Hrvatskoj republikanskoj stranci nakon Oršanićeve smrti i navodi ključne ličnosti koje su polako počele preuzimati vodeće uloge u njoj. Iduća dva poglavlja, "Hrvatsko proljeće" (str. 153 – 205) i "Nova etapa borbe" (str. 205 – 219), prikaz su reformističkoga pokreta hrvatskih komunista unutar socijalističke Jugoslavije iz emigrantskoga kuta gledanja.

U dvadeset petom poglavlju pod znakovitim nazivom "Bugojno" (str. 219 – 235) na petnaestak stranica prezentirana je slika o akciji hrvatske političke emigracije protiv socijalističke Jugoslavije. To se poglavlje sadržajno nadovezuje na treće poglavlje "Žrtva Kavrana i drugova" (iz prvoga sveska) te pokazuje da sigurnosne službe socijalističke Jugoslavije, suprotno predodžbi koju su stvarale same o sebi, nisu bile ni približno toliko jake kada nisu uspjele spriječiti tu akciju ili ju zaustaviti u njezinu početnom razdoblju. Posebna je važnost toga poglavlja argumentirano demantiranje tvrdnje dijela hrvatske političke emigracije prema kojoj je iza te akcije stajala sama vlast socijalističke Jugoslavije, koja je na taj način htjela diskreditirati ideju hrvatske države prikazujući ju kao terorističku.

Dvadeset šesto poglavlje, "Sjeme daje svoj plod" (str. 235 – 257), donosi prikaz širenja Hrvatske republikanske stranke u Australiji, koja je za tu emigrantsku organizaciju bila sigurnije utočište u odnosu na Europu, u kojoj je nadzor jugoslavenskih vlasti bio mnogo izraženiji. Dvadeset sedmo te ujedno zadnje poglavlje nosi naslov "Proces pokretanja II. HNV-a" (str. 257 – 293) i u njemu je opisan pokušaj koordiniranja različitih emigrantskih stranaka preko krovnoga tijela pod nazivom Hrvatsko narodno vijeće. Za razliku od prve organizacije toga imena, koja je ukinuta bez mnogo pozornosti, druga organizacija uspjela se održati do proglašenja neovisnosti Republike Hrvatske te time, prema autorovu mišljenju, ispuniti svoju svrhu. Zadnja tematska cjelina drugoga sveska prilog je u kojem je naveden dio govora dr. Ive Korskog iz 1973. godine (str. 293 – 297).

Zaključno s 1974., koja je uzeta kao simbolična godina stvaranja jedinstva na političkoj sceni hrvatske emigracije, autor je u ova dva sveska prikazao njezinih prvih trideset godina. U tih trideset godina hrvatsku političku emigraciju vodili su – i simbolizirali – političari koji su djelovali u razdoblju NDH te su svoje emigrantsko političko djelovanje promatrali iz te vizure. Za razliku od njih, autor Kazimir Kata-

linić bio je mnogo mlađi te je mnogim njihovim međusobnim odnosima pristupao s određene distance, a time i trezvenije, odnosno objektivnije.

Prvenstveno zato ova knjiga zaslužuje pozornost hrvatske javnosti, jer ju je pisala osoba koja je spomenutim ključnim ličnostima bila dovoljno bliska da o njima može znati pojedinosti koje nisu poznate iz onodobnih dokumenata, ali ih ujedno, zbog toga što nije osobno upletena u njihove međusobne sukobe, može opisivati nepristrano, ne zauzimajući nijednu od sukobljenih strana u njihovim iznimno složenim – i za vanjskoga promatrača posve nerazumljivim – odnosima.

Vladimir Šumanović

Ulrike Schult, *Zwischen Stechuhr und Selbstverwaltung: Eine Mikrogeschichte sozialer Konflikte in der jugoslawischen Fahrzeugindustrie 1965-1985*, Studien zur Geschichte, Kultur und Gesellschaft Südosteuropas, Band 15 (Berlin: Lit Verlag, 2017), 358 str.

Ova knjiga njemačke povjesničarke Ulrike Schult temelji se na njezinoj doktorskoj disertaciji koju je obranila na Sveučilištu Friedrich Schiller u Jeni.

U prvom poglavlju, odnosno uvodu (“Einleitung”, str. 9 – 33) autorica objašnjava kako se opredijelila za svoje istraživanje. Iznosi da komunističke države nisu bile u stanju razriješiti društvene sukobe u industriji, dodajući da je pitanje takvih sukoba u jugoslavenskom socijalističkom samoupravljanju nedovoljno istraženo. Zato je autorica odlučila istražiti te sukobe u jugoslavenskoj industriji motornih vozila. Kao primjere uzela je tvornicu TAM (Tovarna avtomobilov in motorjev) u Mariboru i Zavode Crvene zastave u Kragujevcu. Istraživanje obuhvaća razdoblje od sredine 1960-ih do sredine 1980-ih. Početna točka vezana je za početak tadašnje privredne reforme, a sredina 1980-ih, prema autorici, razdoblje je kada je samoupravljanje u tvornicama, u okolnostima gospodarske i društvene krize, izgubilo stvarnu snagu kao i snagu legitimizacije sistema.

Razumljivo, poveznica između TAM-a i “Zastave” je proizvodnja motornih vozila, ali bila je riječ o kolektivima smještenim u različitim dijelovima, odnosno republikama Jugoslavije, pri čemu autorica objašnjava glavne razlike stanja između Maribora i Kragujevca, odnosno Slovenije i Srbije.

U uvodnom dijelu autorica također iznosi metodološke probleme i pristupe važne za njezinu temu, osvrće se na dosadašnju razinu istraženosti tema relevantnih za njezino istraživanje kao i na izvore kojima se koristila. Svoje je istraživanje temeljila na radu u većem broju arhiva u Sloveniji i Srbiji. Arhivsko gradivo TAM-a istraživala je u Pokrajinskom arhivu u Mariboru, a za nju važni dokumenti Zavoda Crvene zastave i dalje nisu predani u nadležni arhiv, nego ih je autorica istraživala u pismohrani poduzeća koja su nasljednici nekadašnjih Zavoda Crvene zastave.

U drugom poglavlju (“Ideologischer und ökonomischer Hintergrund”, str. 33 – 45) autorica daje osnovne podatke o socijalističkom samoupravljanju i glavne značajke jugoslavenskoga gospodarstva kao uvod za kasnije praćenje stanja u TAM-u i “Za-